

SATURS

Par autoru.....	9
Gints Apals. Gadu simts pirms vēstures lūzuma punkta.....	10
Arnolds fon Hiršheids. Maniem bērniem.....	15
I daļa	
Bērnība Klingenbergā 1892-1902	19
II daļa	
Skolnieka gadi Rīgā 1903-1913.....	84
Indra Čekstere. Pēcvārds.....	171
Komentāri	174

*Manai māsaī Benitai
un viņas vīram Valteram
sudrabkāzās
1949. gada 9. jūnijā*

*Piemiņai –
Herberts fon Blankenhagens*

Ellas Benitas un Valtera Hiršheidu sudrabkāzas 1949. gada 9. jūnijā
Krēslos: autora māsa Ella Benita (1890-1982) un Valters fon Hiršheidi
(1898-1985), precējušies Rīgā, 1924. gada 9. jūnijā.

No kreisās: Valtera māsa Herta fon Pistolkorsa (1907-1997),
viņai priekšā aukle, augstāk meita Renāte fon Hiršheida (1931-2017),
dēls Arnolds fon Hiršheids (1929-2020), Ellas jaunākā māsa Harieta fon Maidela
(1902-1993), Harietas meita Karina fon Maidela (1931-2013), dēls Harro fon
Hiršheids (1925-2017), Luīze fon Hiršheida – Valtera māsas meita (1925-1978),
nezināms, nezināma, dēls Herberts fon Hiršheids (1927-1968).

Herberts Heinrihs fon Blankenhagens, 1892-1985

(Baron Herbert Heinrich von Blanckenhagen)

1960. gada foto

PAR AUTORU

Grāmatas autora barona Herberta Heinriha fon Blankenhagena tēvs – vācbaltietis, muižnieks Ernsts Johans Gotlībs fon Blankenhagens – bija Allažu muižas īpašnieku vecākais dēls, māte baronese Agnese Elise Šarlote cēlusies no turīgas Vidzemes muižnieku dzimtas – fon Volfiem. Ģimene dzīvoja Akenstakas muižā (*Klingenberg*)¹, un Herberts ģimenē bija ceturtais bērns. Pēc mācībām Rīgā Herberts studēja Tērbatas Universitātē lauksaimniecību un jurispudenci, bija korporācijas *Livonia* biedrs un oldermanis, Ungurmuižas (*Orellen*) pārvaldnieks. Kā Baltijas landesvēra (vācbaltiešu brīvprātīgo vienību) karavīrs piedalījās Latvijas Brīvības cīņās, vēlāk bija lauksaimnieks un muižu pārvaldnieks Šķēdē (*Scheden*), Gatartā (*Gothardsberg*), Vibrokā (*Sudden*), pēc tam Vācijā, arī Vartelandē (Vācijas okupētā Polijas teritorijas rietumdaļa (1939–1945), kur pēc 1939. gada repatriācijas noņemtināja daudzus vācbaltiešus). Otrā pasaules kara laikā iesaukts Vācijas bruņotajos spēkos (vērmahtā), smagi ievainots.

Herberts Blankenhagens strādājis par tulku, arī par krievu valodas skolotāju Hāgenovas ģimnāzijā (1945-1947), bija aktīvs vācbaltiešu organizāciju darbinieks, publicists. Uzrakstīja memuārus par bērnību Klingenbergā un skolas gadiem Rīgā, un manuskriptu uzdāvināja mātai Ellai Benitai fon Hiršheidai sudrabkāzās. Par studenta gados Tērbatā un Pirmā pasaules karā piedzīvoto, 1966. gadā Vācijā tika izdota grāmata.

Herberta Blankenhagena dēls Kristofs (*Peter Christoph Stefan von Blanckenhagen*) piedzima 1943. gadā Hāgenovā, Mēklenburgā-Priekšpomerānijā. Rakstnieks kopš 1947. gada dzīvoja Bavārijā, bet mūža nogali pavadīja Minhenē. Mira 1985. gadā.

¹ Herberta fon Blankenhagena bērnības pasaule bija Klingenberga (*Klingenberg*) – vieta, kas vēlāk eksistēs vien viņa atmiņās. Latviešu dotais muižas nosaukums – Akenstaka, viņam bija svešs.

Pateicībā par iespēju publiskot šo atmiņu stāstu, tādējādi godinot nebūtībā zudušo Klingenbergu, tulko-tajā tekstā saglabāts oriģinālvalodā lietotais muižas nosaukums.

GADU SIMTS PIRMS VĒSTURES LŪZUMA PUNKTA

Herberta Heinriha fon Blankenhagena atmiņas par savu bērnību un skolas gadiem raksturo Baltijas muižnieku dzimtas dēla dzīvi 19. un 20. gadsimta mijā. Tās noslēdzas ar 1913. gadu – mirkli pirms vecās kārtības beigām un radikālu pārmaiņu sākuma. Jau drīz pēc tam Pirmais pasaules karš, revolūcija un Krievijas impērijas sabrukums pavēra ceļu gan jaunu nacionālu valstu tapšanai Baltijas telpā, gan kardināli atšķirīgas sabiedrības veidošanai. Vēstures gaita nonāca pie lūzuma punkta, kura radītajā realitātē šis grāmatas lasītāji dzīvo joprojām.

Atmiņu stāsta vērtība izpaužas tikai sava laika kontekstā. Tā būtībai grūti piekļūt, ja uz pagātņi raugās caur mūsdienu priekšstatu un vēstures mītu prizmu. Šī grāmata stāsta par laiku, kad Latvija pastāvēja tikai kā neskaidra ideja, bet latviešu tautas centieni izpaudās Baltijas provinču vai visas Krievijas impērijas mērogā. Autors apraksta Vidzemes sabiedrību un briestošos konfliktus no vācbaltiešu muižnieka skatu punkta. Viņa stāstījums ietver 1905. gada revolūcijas periodu, kura laikā padziļinājās latviešu pretrunas ar muižniecību un sākās dažādu vācbaltiešu slāņu saliedēšanās vienā kopienā. Daudzu laikabiedru uzskatā tas bija Baltijas sabiedrības beigu sākums.

Blankenhagena sniegtais vērtējums balstīts personiskā pieredzē un tāpēc nevar būt objektīvs. Taču tas būtiski papildina latviešu vēsturiskajā atmiņā un literatūrā valdošos viedokļus par pagātņi. Lai tuvotos vēstījuma kodolam, vērts īsumā raksturot procesus, kas noteica vietējās sabiedrības attīstību 19. gadsimta gaitā.

Baltijas provinces² – Igaunija, Līvzeme (Vidzeme) un Kurzeme – 18. gadsimta gaitā tika pakāpeniski iekļautas Krievijas impērijas robežās. Tomēr pakļautība

² Angļu un vācu vēstures literatūrā šī Krievijas impērijas daļa parasti dēvēta par Baltijas provincēm. Pēdējā laikā tāds apzīmējums arvien biežāk lietots arī latviešu publikācijās. Krievijas impērijā gubernatora pārvaldītu provinci sauca par gubernu. Šis termins agrāk dominēja arī latviešu tekstos, uzsverot Baltijas provinču piederību Krievijas valstij. Tradicionāli latviešu literatūrā tiek minētas Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas provinces (vai gubernas). Tas rada zināmas neskaidrības, jo Vidzeme vienlaikus ir latviešu etnogrāfiskais novads. Dažās grāmatās lietots arī apzīmējums “Līvzemes province”. Tā ietvēra latviešu un igauņu etnogrāfiskās teritorijas, kas tagad pieder divām dažādām valstīm. Ievada autoram šāda pieeja šķiet lietderīga, jo novērš pārpratumus par vārda “Vidzeme” nozīmi un lietojumu.

Krievijas kronim nemainīja sociālo attiecību būtību – līdz pat 19. gadsimta beigām šeit joprojām pastāvēja agrāra un tradicionāla kārtu sabiedrība, kur nacionālās vai etniskās pretrunas bija sekundāras. Progresā galvenais dzinējspēks bija attiecību maiņa starp valsti, muižniecību un zemniekiem, kā arī straujā pilsētu attīstība.

Gadsimta pirmajā pusē notika divas būtiskas pārmaiņas. Dzimtbūšanas atcelšana 1816.-19. gadā zemniekiem deva personisko brīvību, bet saikne starp cilvēku un zemi sāka zaudēt savu absolūto nozīmi. Dažas desmitgades vēlāk (Līvzemes provincē 1849. gadā) ar likumdošanas aktiem zemnieku lietošanā esošā zeme tika permanenti nodalīta no muižas laukiem. Radās pamats sabiedrības diferenciācijai lielgruntniekos (muižniekos), mazgruntniekos (saimniekos) un bezzemniekos (laukstrādniekos).

Šo virzību gadsimta otrajā pusē turpināja vēl divi citi fundamentālas nozīmes procesi. 1860. gados sākās masveidīga zemnieku sētu pārdošana to saimniekiem, kas turpinājās līdz pat gadsimta beigām. 1868. gadā tika izbeigta kļaušu sistēma. Turpmāk ekonomiskās attiecības laukos tika risinātas galvenokārt ar naudas palīdzību, piespiedu darbs un naturālā saimniecība vairs nebija agrāro attiecību pamats. Laukstrādnieku slānis sadalījās saimnieku kalpos un muižas kalpos.

Minēto iemeslu dēļ 19. gadsimta gaitā mainījās muižas un muižniecības loma sabiedrībā. Ja tā sākumā muiža bija galvenā agrārās sabiedrības vienība, kuras ietvaros risinājās visi sociālie, ekonomiskie un administratīvie procesi, tad gadsimta beigās muiža kā sociālekonomiska struktūra aptvēra mazāko daļu lauku iedzīvotāju un mazāko daļu aramzemes. Blakus muižai bija nostājies spēcīgs mazgruntnieku slānis un pagasts kā lauku sabiedrības pārvaldes struktūra.

Blankenhagena aprakstītā laika realitāte nekādi neatbilst latviešu kultūrā joprojām valdošajam stereotipam par muižu kā elli un zemnieka sētu kā paradīzi. Kļaušu un pērienu laiks bija palicis vairākas desmitgades tālā pagātnē. 20. gadsimta sākumā muiža drīzāk bija ekonomiska un sociāla progresā dzinējspēks. Intensīvas lauksaimnieciskās ražošanas attīstība notika tieši muižās, kur bija iespējama lopkopības, dārzkopības un zivsaimniecības attīstība, zemes meliorācija un lauksaimnieciskās tehnikas ieviešana.

Mūsdienu Latvijas teritorijā pastāvēja aptuveni 1500 privātmuižas, lielākā daļa no tām piederēja vācbaltiešu muižniekiem, kuru aristokrātiskā daļa pazīstama ar nosaukumu bruņniecība. Visās trijās Baltijas provincēs kopā bija 753 bruņniecības dzimtas, kas veidoja privileģētā valdošā slāņa mugurkaulu. Muižas vidējā platība bija aptuveni 2-3 tūkstoši hektāru. Lielākajām muižām – pat vairāki desmiti tūkstoši. Tomēr lielāko daļu no šīm platībām aizņēma meži. Muižu aramzeme 19. gadsimta gaitā bija samazinājusies, bet ekonomisko efektivitāti noteica jaunas saimniekošanas metodes.

Darbs muižā kalpiem un amatniekiem deva labākus dzīves apstākļus un lielāku stabilitāti nekā gājēja liktenis saimnieka sētā, arī algas bija lielākas. Vairumā gadījumu muižas ļaudīm bija zināmas sociālās garantijas. Tiesa, tās bija balstītas patriarhālai sabiedrībai raksturīgajā attiecību modeli un personiskās attiecībās ar darba devēju. Tomēr tas bija daudz vairāk par pagasta vai draudzes nabagmāju, kas vecumdienās gaidīja vientuļos saimnieku kalpus. Paula fon Līvena muižā Smiltēnē īpašnieks saviem darbiniekiem ierīkoja pat slimnīcu un bērnudārzu.

Priekšstats par muižu kā visa ļaunuma sakni ir pretrunā arī ar latviešu nacionālās kustības paustajiem ekonomiskajiem mērķiem 19. gadsimta otrajā pusē. Nē, jaunlatvieši nekad neprasiya muižu saimniecības iznīcināšanu. Politiskās debātes vērpās tikai ap jautājumu par zemnieku zemes privatizācijas metodi. Ja Baltijas muižniecība uzstāja uz brīvā līguma principu, nosakot zemes pārdošanas cenu vienošanās kārtā, tad latviešu politiķi uzstājīgi prasīya Krievijas valdības iejaukšanos, lai noteiktu pēc iespējas zemāku pārdošanas cenu vai nomas maksu. Līdz pat 20. gadsimta sākumam aprītē nebija domas, ka Latvijas zeme patiesībā ir lauku darbaļaužu vai visas latviešu tautas īpašums, ko muižniecība piesavinājusies blēdību un iekarojumu rezultātā.

Baltijas muižniecības ekspropriācijas lozungs parādījās tikai 1905. gada revolūcijas gaisotnē. Paradoksāli, bet socialistu iedvesmotie laukstrādnieku streiki prasīya tik vien kā darba dienas saīsināšanu un algu paaugstināšanu. Ideju par muižu zemes pilnīgu sadali zemniekiem pirmā pauda latviešu liberālā pilsonība – Arveda Berga dibinātā Latviešu demokrātiskā partija. Tā rosināja tikai valsts, pilsētu, baznīcas un it sevišķi bruņniecības īpašumu sadali, neskarot citas privātās muižas. Jaunā līmenī izpaudās vairākas desmitgades ilgusi latviešu pilsonības cīņa ar Baltijas muižniecību par ekonomiskās varas pārdali, vērsoties tieši pret vācbaltiešu bruņniecību.

Latviešu socialistiem savas agrārās programmas ilgu laiku nemaz nebija. Tikai 1908. gadā Latvijas Sociāldemokrātijas (Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (KSDSP) vietējā organizācija) konference nolēma, ka atbalstīs KSDSP lozungu par visas muižnieku zemes konfiskāciju. Tādējādi krievu socialistu agrārās idejas ienāca latviešu sabiedrībā un deva iedvesmu 1920. gada agrārājai reformai.

Līdz pat 1905. gada revolūcijai dalījuma līnija starp latviešiem un vācbaltiešiem bija sociāla, nevis nacionāla. Absolūts vairākums muižnieku ģimeņu runāja gan vāciski, gan latviski. No muižas ļaudīm tās atdalīya sabiedriskais stāvoklis (dižciltība un dzīves veids) nevis valoda. Baltijas sabiedrība vēl nebija galīgi sadalījusies etniskās kopienās – latviešu vai igauņu tautās un vācbaltiešos. Zemāko slāņu vācbaltieši nereti pārņēma vietējās valodas, kamēr turīgākie latvieši un igauņi pārgāja uz vācu valodu. Jau 19. gadsimta 80. gados 10 procenti Rīgas latviešu mājās runāja vāciski, kamēr Kurzemē to darīya vismaz divi procenti zemnieku. Bagātie saimnieki pievienojās vācu draudzēm. Tāda bija arī Kārļa Ulmaņa vecāku ģimene.

Latviešu un vācbaltiešu pretrunu padziļināšanos sekmēja Krievijas valdības īstenoātā rusifikācijas politika. Pēc Vācijas apvienošanas 1871. gadā Krievijas valdībai

radās pamatotas bažas par vācu ietekmes pieaugumu. Tas sekmēja politikas maiņu Baltijā. Jau 1877. gadā pēc Krievijas parauga tika reformēta Baltijas pilsētu pārvalde, bet nākamajā desmitgadē arī tiesu un policijas sistēma. Svarīgākais, ka provinču pārvalde un izglītības sistēma pilnībā pārgāja uz krievu valodu. Tas nozīmēja, ka latviešu un vācbaltiešu tuvināšanās process nevarēja turpināties.

Daļa vācbaltiešu kopienas sāka pasīvu pretestību rusifikācijas politikai, kas izpaudās kā norobežošanās no visa krieviskā savās kultūras institūcijās vai nelegālās izglītības struktūrās. Turpretim latviešu pretestības nemaz nebija. Krievu skolas un augstskolas latviešiem pavēra zināmas karjeras iespējas, tuvināja izglīto slāni krievu kultūrai un politiskajai domai, integrēja latviešus Krievijas sabiedrībā.

Nacionālās kustības vadoņi jau no paša sākuma atbalstīja rusifikācijas politiku, it sevišķi tas attiecās uz Krišjāni Valdemāru un viņa domubiedru grupu Maskavā. 1871. gadā Valdemārs postulēja, ka latviešiem labākas nākotnes dēļ jāpievēršas no vācu valodas krievu valodai. Turklāt viņš atklāti atzina, ka uzskata pārkrievošanu par vienīgo radikālo līdzekli, kas ļaus lauzt Baltijas muižnieku varu.

Latviešu agrīno nacionālistu debatēs atklāts palika jautājums par to, kam vajadzētu pārņemt varu no muižniecības. Ja Māteru Juris uzskatīja, ka no mazgruntniekiem izaugs latviešu muižniecība, tad Frīdrihs Veinbergs 1882. gadā aicināja veidot latviešu *augstāko slāni*, kas pārstāvēs tautu Baltijas provinču un Krievijas impērijas politikā. Realitātē tautas politisko pārstāvju lomu uzņēmas izglīto un turīgo pilsētnieku slānis, kas pulcējās ap Rīgas latviešu biedrību. Taču tā bija skaitliski neliela grupa, kas varēja runāt plašu aprindu vārdā tikai tad, ja pauda zemnieku vēlmi iegūt zemes īpašumu par zemāku cenu nekā piedāvāja muižnieki. Šis motīvs kopā ar atbalstu rusifikācijai dominēja latviešu politikā līdz pat 19. gadsimta 90. gadiem.

Meklējot savu vietu kārtu sabiedrības varas piramīdā, politiķi ignorēja objektīvus sociālos un demogrāfiskos procesus. Līdz 20. gadsimta sākumam Kurzemē un Vidzemē aptuveni 50 tūkstoši lauksaimnieku jau bija nopirkuši saimniecības un kopā ar savu ģimeņu locekļiem kļuvuši par zemturiem. Daži desmiti latviešu bija kļuvuši pat par muižu īpašniekiem. Tomēr absolūts vairākums latviešu tautas savas cerības uz materiālo labklājību šādā veidā nevarēja īstenot. Saimnieku slāņa intereses un nacionālās kustības vadoņu politiskās ambīcijas šai cilvēku masai nebija svarīgas.

Gadsimtu mijā gandrīz 60 procenti no visiem lauku iedzīvotājiem bija bezzemnieki. Straujas urbanizācijas apstākļos liela daļa bezzemnieku pārvācās uz pilsētām, kur bija labāk atalgots darbs. Ja 20. gadsimta sākumā Latvijas teritorijā dzīvoja gandrīz 2 miljoni cilvēku, tad apmēram 150 tūkstoši no tiem bija strādnieki pilsētās un 300 tūkstoši – laukstrādnieki.

Sevišķi strauji auga Rīgas iedzīvotāju skaits, kas no 1897. līdz 1913. gadam pieauga par 88 procentiem, sasniedzot 470 tūkstošus cilvēku. Tikai 35 procenti no tiem bija dzimuši Rīgā, 19 procenti bija neseni ienācēji no Vidzemes un 14 – no Kurzemes. Latviešu valodu ikdienā lietoja gandrīz 40 procenti rīdzinieku, krievu valodu – 21 procenti un vācu valodu – gandrīz 17 procenti iedzīvotāju.

Pārvietošanās uz pilsētām padziļināja plaisu starp dažādiem sociālajiem slāņiem. Blankenhagena atmiņas par dzīvi Rīgā lieliski parāda to, ka lielpilsētas apstākļos zuda jebkāds kontakts starp turīgo eliti un dažādu tautību proletariātu. Patriarhālās personiskās attiecības, kas muižā pastāvēja starp īpašnieka ģimeni un ļaudīm, pilsētā nebija iespējamās. Līdz ar to urbanizācija noteica virzību uz sociālisma ideju izplatību un pretrunu risinājumu vardarbības ceļā.

Pilsētās koncentrējās radikālās pārmaiņas objektīvi ieinteresētie cilvēki, kas piederēja sabiedrības zemākajiem slāņiem. Gadsimtu mijā apmēram 40 procenti rīdzinieku bija sīkpilsoņi, amatnieki un strādnieki, bet vēl 47 procenti pilsētas iedzīvotāju bija neseni ieceļojuši no laukiem un nomināli joprojām piederēja zemnieku kārtai. Turpretim muižnieku kārtai varēja pieskaitīt tikai četrus procentus pilsētas iedzīvotāju.

Atšķirības starp privileģēto un diskriminēto sabiedrības daļu bija milzīgas ne tikai skaitliski, bet arī ienākumu līmeņa, dzīves veida un pat dzīvesvietas ziņā. Ja dižciltīgā un bagātā pilsētas iedzīvotāju daļa apmetās galvenokārt Rīgas centrā, tad zemākie slāņi – priekšpilsētās. Cilvēku kustību starp centru un nomali kontrolēja policija. Sociālās un fiziskās barjeras starp sabiedrības vairākumu un mazākumu pilsētā kļuva daudz augstākas.

Tradicionālās Baltijas sabiedrības noriets izpaudās arī ārējās migrācijas formā. Līdz 20. gadsimta sākumam uz citām Krievijas impērijas daļām bija pārcēlušies vismaz 120 tūkstoši latviešu, kas meklēja labu darbu pilsētās vai iespējas iegūt zemes īpašumu par zemu cenu. Šo procesu veicināja gan Krievijas valdība, gan – vismaz sākuma posmā – jaunlatvieši. Tas atbilda Valdemāra uzskatam par latviešu tautu kā sociāli ekonomisku kopienu, kuras attīstības perspektīve saistāma ar saimniecisko darbību Krievijas mērogā.

Rusifikācija, Baltijas autonomijas iznīcināšana un agrārās reformas līdz 20. gadsimta sākumam bija radījušas situāciju, kur latviešu un vācbaltiešu izlīgumam nebija ne idejiska, ne kulturāla, ne teritoriāla pamata. Abām iedzīvotāju grupām kopīga bija tikai piederība Krievijas valstij. Pagātnes mantojums, kas nāca no luteriskās baznīcas ietekmes un gadsimtiem ilgas dzīves vienā zemē, strauji zaudēja savu nozīmi. Taču neviens vēl nezināja un nevarēja zināt, ka priekšā gaida karš, jauna revolūcija, terors, konfiscējoša agrārā reforma un 20 pretrunīgas līdzspastāvēšanas gadi brīvā Latvijas valstī.